

לקוטי תורה

עם ביאורי
הרב עדין אבן-ישראל שטיינזלץ

הגיליון מוקדש
לעילוי נשמת רבינו
הרב עדין בן אברהם משה
אבן ישראל (שטיינזלץ) זצ"ל
לכבוד י"ז אב - יום פטירתו
זכותו יגן עלינו ועל כל אחינו בית ישראל

פרשת עקב
תשפ"ה

ד"ה "שייכות מילה ותורה לברכת המזון"

לקוטי תורה עקב, דף טז עמודה ג

לומדים יקרים,

השבוע מתפרסם השיעור הביאור לאות א של ד"ה "קישור וחיבור ושייכות ברית ותורה לברכת המזון" לפרשת עקב, שמפורסם השבוע לראשונה. השבוע לא מתפרסמת חוברת נוספת שיעורי החסידות של הרב.

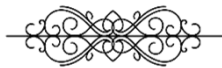

תוכן העניינים

- הקדמה 3
- ארץ כנען הרוחנית 4
- אתערותא דלעילא על ידי אתערותא דלתתא 6
- אהבת עולם ואהבה רבה 10
- ברית מילה היא בחינת אהבה רבה 13

הגיליון מוקדש לעילוי נשמת אחי האהוב ינון פליישמן, שנפל במלחמה

להקדשת החוברות לעילוי נשמת יקיריכם התקשרו: 052-886-8823

ולהבין שרש טעם קישור וחיבור ושייכות ברית ותורה לברכת המזון, "על בריתך שחתמת וכו' ועל תורתך" כו' בברכת הארץ. שאמרו רבותינו זכרונם לברכה: "כל שלא אמר ברית ותורה" כו'. כי הנה לכאורה צריך להבין קושיה יותר גדולה, מנא לן דברכת הארץ בזמן הזה דאורייתא, דהא כתיב: "וברכת על הארץ", ויש לומר דהיינו בזמן שישראל שרוים על אדמתם כו'?

אך הענין, דהנה הארץ ניתנה לאברהם בזכות המילה, כמו שכתוב: "ונתתי לך ולזרעך אחריו את ארץ מגוריו את כל ארץ כנען לאחוזת עולם כו', ואתה את בריתי תשמור אתה וזרעך אחריו לדורותם" כו', וצריך להבין מה ענין ירושת הארץ לענין המילה.

הקדמה

"וברכת על הארץ" (דברים ח, י), ויש לומר דהיינו דווקא בזמן שישראל שרוים על אדמתם כו'. אם הארץ איננה ביד, כיצד אני יכול לברך עליה? כלומר כאשר ישראל נמצאים בגלות, מה הטעם לכך שיברכו את 'ברכת הארץ', בשעה שהארץ איננה שלהם?

אדמו"ר הזקן בעצם מצרף את שתי השאלות הללו מפני שלמעשה יש להן תשובה אחת. אך הענין, דהנה הארץ ניתנה לאברהם בזכות המילה, כמו שכתוב: "ונתתי לך ולזרעך אחריו את ארץ מגוריו את כל ארץ כנען לאחוזת עולם כו', ואתה את בריתי תשמור אתה וזרעך אחריו לדורותם" כו' (בראשית יז, ח-ט). הנקודה הראשונה שאדמו"ר הזקן מצביע עליה, שהיא מקצת תשובה לשאלה הראשונה, היא שבעצם כבר בתורה נזכר קשר סיבה ומסובב בין ברית המילה והארץ, שכן רק בזכות ברית המילה הקב"ה נותן לאברהם את הארץ. ואלא שעדיין צריך להבין מה ענין ירושת הארץ לענין המילה. נכון שמצאנו מקור לקשר הזה בתורה, אבל השאלה בעינה עומדת: מדוע נתינת הארץ נעשית בזכות ברית המילה? כלומר שאלת הקשר בין הדברים

ולהבין שרש טעם קישור וחיבור ושייכות ברית ותורה לברכת המזון. בנוסח של ברכת המזון מזכירים גם ברית וגם תורה: "על בריתך שחתמת בבשרנו וכו' ועל תורתך כו', שאומרים את זה בברכת הארץ, והשאלה היא מה זה שייך לברכת המזון, עד כדי כך שאמרו רבותינו זכרונם לברכה "כל שלא אמר ברית ותורה כו' הרי זה לא יצא ידי חובתו" (ברכות מט, א). כלומר העיסוק בתורה ומצוות הוא איננו רק איזשהו נספח לשם תוספת או יופי, אלא נראה שזהו חלק מהותי מברכת המזון, והשאלה היא מדוע? מה השר בין הדברים הללו?

ועוד, כי הנה לכאורה צריך להבין קושיה יותר גדולה, והיא: מנא לן, מנין לנו, דברכת הארץ בזמן הזה דאורייתא? בברכת המזון יש בעצם כמה ברכות: יש את 'ברכת הזן', שנקראת כך משום שהיא עוסקת בעיקר בנתינת המזון, והברכה השנייה נקראת 'ברכת הארץ', משום שיש בה בעיקר ברכה על הארץ הטובה. על הברכה השנייה יש שאלה האם צריך לברך אותה מהתורה, דהא כתיב, שהרי כתוב:

ועוד, הרי ישראל נאמנים בבריתו של אברהם אבינו, והם בארץ אחרת והארץ ניתנה בידי זרים, ואיה איפוא הבטחתו יתברך "לך ולזרעך אחרית לאחוזת עולם" כו'?

אך הענין, שבאמת נתקיימה הבטחתו יתברך במה שנתן לאברהם ירושת ארץ כנען העליונה ברוחניות, והיא באמת אחוזת עולם לו ולזרעו. ולכן מילה נוהג בזמן הזה, וגם ברכת הארץ דאורייתא גם בזמן הזה. וביאור הענין הוא, כי הנה כנען מלשון הכנעה ושפלות בחינת ביטול, ומלשון תגר וסוחר, כמו שכתוב בישעיהו: "אשר סוחריה כנעניה נכבדי ארץ", ובהושע "כנען בידו מאזני מרמה". והנה התגר הקונה איזה מקח מן המוכר הוא על ידי שני דברים: האחד, שעושה משיכה והגבהה מרשות חבירו לתוך רשות עצמו, והשני שנותן כסף מידו ליד חבירו. וכך הנה כתיב "קונה הכל" (עיי' מה שנתבאר מזה בד"ה "מי יתן כאח לי", גבי "אמצאך בחוץ". ועיי' בפרי עץ חיים שער העמידה פרק יד, כי על ידי קונה שהוא מזלא עילאה כו', עיי' שם).

בגלות והארץ הגשמית נמצאת בידי אחרים.

וביאור הענין הוא, של ארץ כנען. במקום מאחר בעל התניא מאריך בעניין הזה, והוא מדבר על כך שבתורה הארץ נקראת תמיד 'ארץ כנען' ולא 'ארץ ישראל', והוא שואל מה זכה כנען שהארץ תקרא על שמו. אגב, 'ארץ כנען' היה כנראה המונח המשפטי המצרי לארץ ישראל, ואפשר לראות את זה בתעודות מצריות עתיקות, וזאת בניגוד לספרות של ארצות הצפון, ששם אם בכלל מתייחסים אל הארץ כיחידה נפרדת, הוא נחשבת לחלק מ-'עבר הנהר'. ולענייננו, כי הנה כנען הוא מלשון הכנעה ושפלות, שהיא במהותה בחינת ביטול, וכך יוצא שארץ כנען היא בעצם ארץ ההכנעה והביטול, וזה קשור לכך שהקב"ה נתן את ארץ כנען לאחוזת עולם. ויש גם עוד פירוש למילה 'כנען', שהיא מלשון תגר וסוחר, כמו שכתוב בישעיהו: "אשר סוחריה כנעניה נכבדי ארץ" (ישעיהו כג, ח), כלומר 'כנען' הוא שם נרדף

הללו עדיין נותרת במקומה. ועוד, הרי ישראל נאמנים בבריתו של אברהם אבינו והם בארץ אחרת והארץ ניתנה בידי זרים, ואיה איפוא הבטחתו יתברך "לך ולזרעך אחרית לאחוזת עולם" כו'?

ארץ כנען הרוחנית

כעת משיב אדמו"ר הזקן קודם כל על השאלה השנייה, ולאחר מכן הוא יחזור ויענה על הראשונה. אך הענין, שבאמת נתקיימה הבטחתו יתברך במה שנתן לאברהם ירושת ארץ כנען העליונה ברוחניות, והיא באמת אחוזת עולם לו ולזרעו. ולכן מילה נוהג בזמן הזה, וגם ברכת הארץ דאורייתא גם בזמן הזה. המתנה שהקב"ה נתן לאברהם אבינו הייתה הארץ הזאת, אבל הוא נתן לו גם את הארץ העליונה, את 'ארץ כנען העליונה'. משום שהארץ העליונה הזו היא מתנה לזרע אברהם לעולם, אנו ממשיכים לברך את ברכת הארץ גם כאשר אנחנו

אעשה את הפעולה המשפטית הנדרשת – 'מעשה קניין' של הגבהה או משיכה, אז החפץ לא יעבור בבעלותי. יש לעניין הזה השלכות משפטיות רבות, אבל בכל אופן התשלום הוא חלק ממעשה הקנייה. וכך הנה כתיב "קונה הכל" (עיין מה שנתבאר מזה בד"ה "מי יתנך כאח לך", גבי "אמצאך בחוץ". ועיין בפרי עץ חיים שער העמידה פרק יד, כי על ידי קונה שהוא מזלא עילאה כו', עיין שם). יוצא שגם הקב"ה כביכול עוסק בדברים האלו, וגם הוא קונה.

אם כן, בארץ כנען יש שני צדדים: צד אחד שמרמז על העניין של ההכנעה והשפלות, וצד אחר שמדבר על הקניין. אנחנו בדרך כלל מבינים את המושג של 'קניין' כמעשה של סחר, ומהצד הזה קצת תמוה לקרוא לקב"ה 'קונה הכל'. אלא שתמצית העניין של קניין היא זה שאדם מסוים נעשה בעלים של איזשהו חפץ, וממילא 'קונה' הוא זה שנעשה בעלים של דבר מסוים. זאת אומרת שלאחר שהאדם נעשה בעלים של דבר מסוים אפשר גם להגיד שהוא קנה אותו. לכן בעצם גם יש חלוקה בין שני השלבים שהוזכרו לפני כן, בין התשלום שהוא מעין התחייבות – מוקדמת או מאוחרת – לבין הקניין, שהוא עצם העברת הבעלות. מהצד הזה, הכוונה ב-"מלאכה הארץ קניינך" היא שכל הארץ היא בבעלותו של הקב"ה.

במילים אחרות, למושג 'קניין' יש משמעות רחבה יותר מאשר רק מכירה. 'למכור' הוא פועל היא בבעלותך שהיא שלך כן? היא קנוניה לך אם כן קנוי איננו במשמעות הזו לקנות הוא דבר גדול רחב

לסוחר. ובהושע כתוב: "כנען בידו מאזני מרמה" (הושע יב, ח). זאת אומרת שבידו של הסוחר יש מאזני מרמה. כך גם בפרק של 'אשת חיל' כתוב: "וחגור נתנה לכנעני" (משלי לא, כד), וגם כאן הפירוש של 'כנעני' הוא 'סוחר'.

והנה התגר הקונה איזה מקח מן המוכר הוא על ידי שני דברים: האחד, שעושה משיכה והגבהה מרשות חברו לתוך רשות עצמו. מהו המבנה המשפטי של מעשה הקניין? סתם אדם יכול להיות קונה ומוכר, ובמובן מסוים הסוחר הוא קונה ומוכר מקצועי, שכן בהגדרתו הוא אדם במצוי בעסקי הקניינים כל הזמן. מה בעצם עושה הסוחר? מבחינה פורמלית מעשה הקניין שלו שהוא עושה זה משיכה או הגבהה, ועל ידי זה הוא מעביר את החפץ מרשות חברו לרשותו-שלו. זהו הצד של האקט הפורמלי של מעשה הקניין בהלכה, והוא נכון כמעט לגבי כל דבר. כלומר על ידי זה שאני מגביה את החפץ ומושך אותו אליי, אני מסיים את הפעולה המשפטית של העברת רכוש מבעלות אחת לבעלות אחרת. לכן גם הרבה פעמים בשביל לעשות קניין מעבירים למשל מטפחת מצד אחד לצד שני ועל ידי זה נעשה הקניין.

והדבר השני שמרכיב את המבנה המשפטי של הקניין זה שהוא גם נותן כסף מידו ליד חברו. וודאי שכאשר אדם קונה הוא צריך גם לשלם, ואת זה הוא עושה עם כסף. מבחינת ההלכה, ברוב הדברים כסף איננו יוצא קניין, כלומר תשלום הכסף איננו קונה, ולכן גם אם שילמתי למישהו כסף בתמורה לאיזשהו חפץ, כל עוד אני לא

והוא גם כן על דרך זה: כי הנה עצמותו יתברך רם ונשא מגדר עלמין רבבות מדרגות לאין קץ, מממלא כל עלמין ומסובב כל עלמין כו', ואין ערוך כו', ואפילו צמצום הראשון ירידה גדולה היא אצלו, ומילין דהדיוטא כו', ובסקירה אחת צופה ומביט עד סוף כל הדורות, וכמו שכתוב בזהר: "במחשבה אחת ברא את העולם", ובמשנה: "והלא במאמר אחד".

ול להיות נמשך ממנו סדר ההשתלשלות, הנה כשעלה ברצונו היה כי חפץ חסד, ואחר כך תלוי במעשה התחתונים, דבאיתערוותא דלתתא אתערוותא דלעילא, "אם ישים אליו לבו רוחו ונשמתו אליו יאסוף" כו', "אליך ה' נפשי אשא".

אצלו, והיא נחשב עבורו כמו מילין דהדיוטא כו', ענייני הדיוטות, שלמלך הכבוד לא מתאים להתעסק בהם. ממילא עולה השאלה: אם כל העולם הוא מילי דהדיוטא, בין אם הם גדולים ובין אם הם קטנים, אז מדוע הקב"ה מתעסק לו עם בריאת העולם? זאת אומרת שכשם שניתן לתהות מדוע הקב"ה ברא פשפשים קטנים, אז אני גם יכול לתהות מדוע הוא ברא שרפים – שהרי מבחינתו שניהם שווים כאחד, ואין יתרון לאחד על חברו כלל.

ובסקירה אחת צופה ומביט עד סוף כל הדורות. זאת אומרת שזה שהצמצום נחשב למילי דהדיוטא זה לא מחמת כוחו הבלתי מוגבל של הקב"ה, אלא מבחינת קטנות העולם לגביו. בשביל הקב"ה העולם הוא איננו עובר באיזשהו הזמן, מבחינתו אין איזשהו רצף ומשך של העולם, ולכן הוא יכול לסקור את כולו בסקירה אחת. וכמו שכתוב בזהר: "במחשבה אחת ברא את העולם" (זוהר ח"ב כ"א), ובמשנה: "והלא במאמר אחד יכול להיבראות" (אבות ה,א). אם כן, כל העולם כולו הוא איננו אלא נקודה קטנה, מרוחקת וחסרת ערך.

יותר במשמעות מאשר למכור. 'למכור' הוא פועל מסוים שקשור למעברים, ואילו 'לקנות' נוגע גם לעולמות שאינן בהכרח בתוך עולם המסחר, ולכן יש לא מעט קניינים שלא נוגעים לעולם המסחרי אבל כן קושרים לעולם הבעלות. כך למשל כאשר המשנה במסכת אבות (ו,י) מביאה רשימה של חמישה קניינים שהקב"ה קנה בעולמו, אין הכוונה שהוא קנה אותם ממישהו אלא שהם בבעלותו.

אתערוותא דלעילא על ידי אתערוותא דלתתא

והוא גם כן על דרך זה, כי הנה עצמותו יתברך רם ונשא מגדר עלמין רבבות מדרגות לאין קץ, מממלא כל עלמין ומסובב כל עלמין כו', ואין ערוך כו', ולכן אין שום דרך להעריך אותו. כלומר מכיוון שאין שום דבר שהוא כערכו של הקב"ה או שהוא נמצא באיזושהי מדרגה שאפשר לדבר בה על קשר של שייכות, הרי שמבחינת עצמותו הוא מתנשא מכל העולמות. ואפילו צמצום הראשון – שהוא אור גדול שממנו נובע המאור לכל העולמות ולכל המציאות כולה, בכל המדרגה שלה – ירידה גדולה היא

להם כל מיני דברים, מפני שהקב"ה יגיד להם שלפי ערכם באמת לא מגיע להם דבר. אלא שישנם אנשים בודדים, כמו רבי חנינא בן דוסא, שהם 'אנשי זרוע', במובן זה שהם יכולים ללכת לקב"ה ולדרוש ממנו כל מיני דברים.

בכל אופן, הצדקה שהקב"ה נותן היא איננה אינסופית, והיא גם לא חד צדדית, ולכן אחר כך, אחרי בריאת העולם הדברים תלוי במעשה התחתונים, **דבאיתערוותא דלתתא אתערוותא דלעילא** שההתעוררות של מטה באה מכוחה של אתערוותא דלעילא, ובכדי שתהיה התעוררות של מעלה צריך התעוררות של מטה, ואינני יכול לקבל התעוררות של מעלה מתי ואיך שאני רוצה. וכמו שכתוב: **"אם ישים אליו לבו רוחו ונשמתו אליו יאסוף" כו' (איוב לד,ד)**, כלומר כאשר האדם שם לב אל הקב"ה, אז הוא מגיב אליו בחזרה. וכמו שגם כתוב: **"אליך ה' נפשי אשא" (תהילים כה,א)**. כלומר יש כאן הרמת נפש של האדם, שלעומתה מתעוררת תשובה מלמעלה, ובלי המעשה הזה לא באה תגובה מלמעלה.

זאת אומרת שיש כאן מהלך מעגלי שבו יש מעשה של התחתונים שקשור אל העליונים, ויש במבנה הזה כל מיני בעיות, כמו למשל שאלה של פרופורציות. מצד אחד אפשר לטעון שהעולם שלנו בנוי בצורה של 'הדק': כל פעולה קטנה בו מפעילה מערכות גדולות ועצומות יותר בעולמות אחרים. אבל מצד שני אפשר גם לומר שמה שנראה בעיניי כפעולה קטנה הוא איננו פעולה קטנה, ולכן יכול להיות שאני עושה מצווה ובעיניי זה דבר של מה

ולהיות נמשך ממנו סדר ההשתלשלות, הנה כשעלה ברצונו היה כי חפץ חסד, ולכן בהתחלה הוא נתן לעולמות כמתנה את עצם הווייתם. העולם נברא בחסד, וכמו שכתוב: **"עולם חסד יבנה" (תהילים פט,ג)**; ולמרות זאת, העולם איננו נוהג כל ימיו בחסד אלא הוא נוהג במידה מסוימת של משפט. מהו העניין של המשפט? שחוץ מבריאת העולם שהייתה אקט חד-צדדי, הרי שמכאן ואילך כבר אין יותר 'ארוחות חינם'. זאת אומרת שמכאן ואילך החוק של העולם הוא שדבר איננו מגיע בלי שתהיה איזושהי תמורה עבורו.

מהבחינה הזו יש בעולם סוג מסוים של חוקיות של מעגליות, שבנויה על קבלה ונתינה שמתרחשות כל הזמן, ובלעדיהן העולם איננו יכול להתקיים. הנקודה הזו נכונה גם לגבי העולם הגשמי, שבסופו של דבר אין בו דבר כמו נתינה חד צדדית, אך באותה המידה הוא נכון גם בעולמות הרוחניים, שגם בהם גם ההשפעה העליונה איננה מגיעה בחינם. זה אמנם נכון שהקבה יכול לקיים את העולם ואת כל אשר בו, והוא איננו זקוק מצד עצמו למה שהעולם יכול לתת, אבל הוא בנה אותו כך שהעולם איננו יכול להתקיים אלא בתוך המסגרת של קבלה והנתינה, וממילא מעתה לעולם כשלעצמו אין קיום אלא באופן הזה. כלומר זה לא מתוך חוסר יכולת להוסיף ולפרנס את העולם במתנת חינם, אלא זה מפני שבעולם יש חוק שאומר שהעולם עובד בצורה כזאת. כתוב בגמרא ש-"כל העולם כולו נזונין בצדקה והם נזונין בזרוע", כלומר לרוב העולם אין זכות לעמוד ולצעוק כנגד הקב"ה שמגיע

והיינו על ידי שיתבונן כי "נשמה שנתת בי טהורה היא", "ואתה עתיד ליטלה ממני" כו', ולכן גם מעתה יחזירנה אליו יתברך גם קודם זמנה, שמואס בחייו ממש להעלות נפשו למקור חוצבה, להיות "צורה בצרור החיים את ה'" ממש (ועיין מה שנתבאר מזה בד"ה 'להבין פירוש ענין י"ג מדות', ועיין בספרם של בינונים סוף פרק מא), שהיא בחינת העלאה מלמטה, 'טורי דפרודא', להעלותה

בכם" וכן הלאה. אבל תראה רבי, אני עובר על כל העברות שבעולם, אינני מקיים מצוות – ותראה בכל זאת איך אני חי!'. אז הרבי אומר לו: 'מתוך זה שאתה מצטט פסוקים, אני מבין שקראת פעם קריאת שמע?'; אז עונה לו היהודי: 'כן, כשהייתי ילד'. אז אומר לו הרבי: 'תדע לך שכל מה שיש בעולם איננו מספיק כדי לשלם לך שכר בעבור אותה קריאת שמע שקראת, מכיוון שלשכרה של מצווה אחת אין גבול בכל העולם; אבל גם תדע לך שאת העונש שלך אתה תקבל בנפרד'. באותו אופן, אדמו"ר הזקן אומר כאן שאחת הבעיות של מה שהאדם נותן כדי שתהיה אתערותא דלעילא, היא שאולי הוא בעצם לא כל כך יודע עד כמה הוא נותן ומה החשיבות של המעשים שהוא עושה. אבל בכל אופן, גם אם הנתינה האנושית איננה עומדת באותה דרגה, מכל מקום היא הכרחית כדי ליצור את המנגנון של האתערותא דלעילא ואתערותא דלתתא. מסופר (שיר השירים רבה א,ד) על רבי חנינא בן דוסא שבמשך כל השבוע הוא היה חי מכף של חרובים בלבד, והוא החליט שהוא רוצה להביא מתנה למקדש. מה יכול איש כמוהו להביא מתנה? הוא החליט שהוא מביא אבן. אז הוא עמל עליה רבות, סיתת אותה והחליק אותה, ובסופו של דבר יצר אבן מפוארת, עד כמה שהיה יכול. הבעיה שלו הייתה איך

בכך, אלא שאני פשוט לא מצליח להכיר את הערך של המצווה הזו משום שאני לא מכיר ולא מודע גם לחלק מאפשרויות הקיום של העולמות. אמנם, אילו היינו מחיים במודעות מלאה לטיב מעשינו, היה מאוד קשה לחיות בעולם. מהצד הזה אני חי בעולם מתוך סוג של עיוורון חלקי, שבו אני עושה דברים ופועל בתוך העולמות אבל אני עושה את זה שלא מתוך הכרה שלמה של המציאות. להבדיל, היה פעם איזה פיזיקאי שכתב שאם פיזיקאי היה צריך לעשות את החשבונות השונים שלו מה הסיכוי שהוא יצליח להיכנס בתוך הדלת – הוא כנראה לא היה נכנס; אלא שבסופו של דבר הוא אכן לא עושה את החשבונות ולכן הוא נכנס.

יש מעשה מפורסם על בעל חידושי הרי"ם, שהיה הרבי הראשון מגור, שכשהוא היה צעיר היו קוראים לו עוד בצעירותו 'העילוי מפולניה', מפני שהוא נחשב לכהן שבקנה מידה של ארץ שלמה שלא מצאו אדם כמוהו. הוא היה מיוודד עם הרבה אנשים וגם עסק בצרכי ציבור, ויום אחד הוא הלך בדרך ולידו עברה מרכבה, ואחד מראשי הקהילה שכבר היה מתבולל הציע לרבי שהוא ייקח אותו במרכבה. במהלך הנסיעה בעל המרכבה שאל את בעל חידושי הרי"ם: 'תראה רבי, כתוב בתורה שאם נשמור את התורה אז יהיה לנו טוב, ואם לא נשמור אותה אז "וחרה אף ה'

שנים, ואני יכול לתת אותה לו לפני כן. כיצד אני נותן את הנשמה שלי לקב"ה? יש מקרים שבהם האדם נותן את חייו, מוסר את נפשו על קידוש ה' וכיוצא בזה; אבל כאן מדובר על כך שהאדם כביכול נותן את הבעלות על הנפש שלו לקב"ה.

כיצד אדם מוסר את הבלעות על נפשו? על ידי זה שהוא מואס בחייו ממש להעלות נפשו למקור חוצבה, להיות "צרורה בצרור החיים את ה'" (שמואל א כה, כט) ממש. כלומר העניין של "אליך ה' נפשי אשא" הוא שהאדם מעלה את נפשו כביכול חזרה אל המקור שלה, אלא שהוא איננו עושה את זה על ידי הפרדת הנפש מהגוף, אלא על ידי הפרדת הנפש מן התאוות והתשוקות הארציות של הגוף, ועל ידי זה מעלה את הנפש להיות יחד עם הקב"ה ממש. (ועיין מה שנתבאר מזה בד"ה 'להבין פירוש ענין י"ג מדות', ועיין בספרם של בינונים סוף פרק מא).

אגב, הפרק של "אליך ה' נפשי אשא" נמצא בכמה וכמה סידורים בתור הפרק שאומרים תחנון. אבל המגן אברהם כותב שלא לומר את הפרק, והסיבה לכך היא שבכתבי האריז"ל מובא שאם כאשר האדם אומר "אליך ה' נפשי אשא" הוא מתכוון בשלמות, אז הקב"ה יכול באמת לקחת לו את נפשו, וזה כמובן מסוכן. מכיוון שהאשכנזים חוששים לזה הם אומרים פרק אחר מתהילים שאין בו סכנות כאלו.

העניין של המאיסה בחייו זה שהיא בחינת העלאה מלמטה, מהעולם שלנו שנקרא 'טורי דפרודא', הרי הפירוד, להעלותה

להעביר את האבן לבית המקדש? איפה הוא ימצא מישהו שיוכל להביא אותה? ואז מסופר שהזדמנו לו חמישה מלאכים בדמות אנשים, ואמרו לו שהם מוכנים לקחת את האבן, אבל בתנאי אחד: שגם הוא יעזור להם בעצמו וייתן להם יד. הסיפור כשלעצמו לא מאוד חשוב לענייננו, אבל מה שאני רוצה להגיד שיש כל מיני דברים שיכול להיות שאני זקוק למישה מלאכים כדי לעשות אותם, אבל גם בהם אני צריך לשים את האצבע שלי, ובלי האצבע שלי המלאכים לא יגיעו לאן שצריך.

שוב, הנקודה היא של מעשה האדם שמפעיל את הדברים למעלה, ובלי המעשה הזה החסד הראשון שוב איננו ניתן. אמנם ישנם מאמרים על כך שהבריא בתחילתה הייתה של חסד, במובן זה שאנשים קיבלו יותר ממה שהם נתנו, אבל בתמצית אין מבנה כזה. גם אצל תינוקות קטנים, בסופו של דבר ככל שהם הולכים וגדלים הם מקבלים פחות ונתבעים לתת יותר. אין הכוונה כמובן לאיזשהו תשלום שנדרש מהתינוק, אלא הדרישות הולכות ונעשות לשוות ערך למה שמשקיעים בו.

ומהי העבודה שעושה האדם? היינו על ידי שיתבונן כי "נשמה שנתת בי טהורה היא", "ואתה עתיד ליטלה ממני" כו', ולכן גם מעתה יחזירנה אליו יתברך גם קודם זמנה. בין כה וכה כל נפשות החיים הן בידו של הקב"ה, ובסופו של דבר הוא ייקח אותן. לכן, מה שאני יכול לעשות עכשיו זה להקדים את הנתינה. כלומר הקב"ה עתיד ליטול ממני את הנשמה עוד כך וכך

ליחודו יתברך. והרי זה כמשל משיכת והגבהת הקנין הנקנה כו' (ועיין מה שנתבאר בד"ה "המגביהי לשבת", וזהו ענין "משכני אחריו נרוצה" כו'). ובאתערותא דלתתא, "רוח אייתי רוח וממשיך רוח" בחינת כסף, שהיא בחינת אהבה רבה הבאה מלמעלה, "אהבתי אתכם אמר ה'" כו'.

וכנודע שיש שתי בחינות אהבה: דחילו ורחימו, רחימו ודחילו. האחת היא אהבה שלמטה מן השכל המתבונן כו', ולכן היא בגבול וקצבה לפי ערך השכל, והשנייה היא בחינת 'אהבה רבה', בלי גבול, בחינת 'מאד'. וכמו שכתוב כל זה בקריאת שמע: "ואהבת את ה' אלקיך בכל נפשך" – שהיא בחינת אהבה זוטא, "אליך ה' נפשי אשא" כו'. "ובכל מאודך" היא בחינת אהבה עליונה בלי גבול, בחינת 'מאד'. והן ענין בחינת מים נוקבין ומים דוכריין. ונקראת אהבה רבה זו בשם כסף, על דרך מה שכתוב "נכסף נכספתה לבית אביך".

המציאות שלו, הוא גם יוצר תנועה מקבילה מלמעלה – הוא יוצר אתערותא דלעילא.

שהיא בחינת כסף, שהיא בחינת אהבה רבה הבאה מלמעלה, "אהבתי אתכם אמר ה'" כו' (מלאכי א, ב). הרי דובר כאן על השאלה איך עושים קניין ומסחר, וכאן מוסבר חלקו של הקב"ה: בתמורה לזה שאנשים נותנים לו את ההוייה שלהם, אז הוא מחזיר ומשלם להם באהבה; הם נותנים לו משהו, מגביהים את החפץ לרשותו, ולעומתם הוא משלם להם בכסף.

אהבת עולם ואהבה רבה

וכנודע שיש שתי בחינות של אהבה, שמדובר עליהם בכמה מקומות בכמה נוסחים: דחילו ורחימו, רחימו ודחילו. יש אהבה שהולכת בסדר של יראה ואהבה, ויש סדר של אהבה ויראה. האחת היא אהבה שלמטה מן השכל המתבונן כו'. יש אהבה שבמקום אחר נקראת 'אהבת עולם', שהיא אהבה שנמצאת למטה

ליחודו יתברך. אחד האופנים של מעשה הקניין הוא העברת החפץ מרשות הרבים לרשות היחיד. העולם שלנו הוא כל כולו רשות הרבים, כלומר מכיוון שהוא מקום הפירוד יש בו הרבה פרטים; ומה שאנחנו צריכים לעשות זה להעביר אותו לרשות היחיד – לייחודו יתברך. והרי זה כמשל משיכת והגבהת הקנין הנקנה כו'. שוב, זוהי למעשה אותה הפעולה שעושים בתוך הרשויות האנושיות על ידי מעשה הקניין, כאשר רוצים להעביר חפץ מרשות אחת אל רשות אחרת. מהבחינה הזו ומהצד הזה זה נקרא שהקב"ה קונה שמים וארץ – מפני שהוא הבעלים של הדברים שעוברים מרשות הרבים אל רשות היחיד. (ועיין מה שנתבאר בד"ה "המגביהי לשבת", וזהו ענין "משכני אחריו נרוצה" כו').

ובאתערותא דלתתא, כמו שכתוב בזהר: "רוח אייתי רוח וממשיך רוח" (זהר ח"ב קסב, ב) רוח מביאה רוח ומושכת רוח. חזאי מזג האוויר אומרים את זה על שקעים ברומטריים, אבל כאן הכוונה היא שעל ידי זה שהאדם יוצר תנועה בתוך

ואדם, ולכן האהבה הזו היא לפי מהות ודרגת הנפש שלו, לפי היכולות שלה ולפי מה שהיא יכולה לתת; ואת מה שאין בה, היא לא יכולה לתת. "ובכל מאודך" היא בחינת אהבה עליונה בלי גבול, בחינת 'מאד', שפירושו של דבר הוא של משהו שהוא מעבר לגבולות.

והן ענין בחינת מים נוקבין ומים דוכרין, וכמו שכתוב בגמרא: "אין לך טפח מלמעלה שאין תהום יוצא לקראתו שלשה טפחים" (תענית כה,ב). זאת אומרת שיש פעולה של עלייה לפני הירידה. המים נוקבין הם בבחינת מקבל, וכדי שתוכל להיות השפעה צריך שתהיה עלייה שקודמת לירידה, ולאחר מכן תוכל להיות נתינה.

אם כן, יש אהבת עולם – שהיא אהבה לפי סדרי הגודל של המציאות, ויש אהבה רבה – שהיא אהבה שמעבר לסדרי הגודל של המציאות ושל האדם, אהבה שהיא מעבר להכרת האדם. מאיפה מגיעה אהבה כזאת? זה נובע מכך שהאדם מקבל השפעה מלמעלה, וההשפעה הזו היא האהבה רבה ששופעת בו שלא מכוחו. שוב, אני יכול להגביה את עצמי עד לגבול מסוים שהוא לפי כוחותיי, שהם כשלעצמם מוגבלים; אבל כדי לצאת מעבר להם, כדי להיות בגדר של בלתי מוגבל ולצאת מעבר לתחום ההגבלה, אני חייב לקבל את המתנה של מעלה, שרק היא יכולה להיות בלי גבול.

ונקראת אהבה רבה זו בשם כסף, על דרך מה שכתוב "נכסף נכספתה לבית אביך" (בראשית לא,ל). אהבה רבה שהיא אהבה ככסף היא בעצם אהבה מבחינת

מדרגת השכל המתבונן, במובן זה שהאדם מגיע לאהבה לפי כוח ההתבוננות וההכרה שלו. האהבה הזאת נמצאת למטה ממדרגת השכל משום שההכרה כשלעצמה יכולה להגיע למרחב גדול יותר מאשר הרגש, ומעבר לכך משום שהאהבה נובעת מתוך הכרה מסוימת – היא גם תלויה בה, וממילא נמצאת מתחתיה. ולכן היא בגבול וקצבה לפי ערך השכל. אהבה כזו היא לפי ערך השכל. יש גם פסוק שאומר "לפי שכלו יהולל איש" (משלי יב,ח), במובן זה שמידת ההכרה מייצרת את הרגשות. אפשר גם לא פעם לראות שמחמת גודל ההכרה בעניין מסוים ישנה התגלות משמעותית של הרגש. אם כן, המדרגה הראשונה היא של אהבת עולם, שהיא אהבה שמוגבלת בתוך המציאות. והאהבה השנייה היא בחינת 'אהבה רבה', בלי גבול, בחינת 'מאד'.

וכמו שכתוב כל זה בקריאת שמע. למעשה, כל העניינים הללו רמוזים בקריאת שמע: "ואהבת את ה' אלקיך בכל נפשך" (דברים ו,ה) – שהיא בחינת אהבה זוטא, שהיא במדרגה של "אליך ה' נפשי אשא" כו'. האהבה הזו באה מאתערותא דלתתא, וכאמור היא נובעת בעל כורחה מכוח ההכרה. זאת אומרת שאני מגיע אליה באשר אני. אני הוא זה שמגיע לאהבת ה' הזו, אני רוצה לשאת את נפשי אליו – ולכן זו אהבה זוטא. כלומר זו לא אהבה קטנה מפני שהיא קטנה כשלעצמה, שהרי זו אהבה של 'בכל נפשך' – "אפילו הוא נוטל את נפשך!" (ברכות נד,א). אלא זו אהבה זוטא מפני ש-'בכל נפשך' תלוי מצד מסוים גם במהות נפשו של כל אדם

וזהו ענין גביע הכסף דיוסף צדיק עליון. וזהו ענין "ארבע מאות שקל כסף עובר לסוחר", שהם "ארבע מאות עלמין דכסופין" דהיינו ענג העליון, הנמשכים מבחינת עובר לסוחר, מעצמות אור אין סוף שלמעלה גם מבחינת המקיפים (כמו שנתבאר כתוב בד"ה "וישלח יעקב", ועיין מה שנתבאר מזה סוף ד"ה "זה יתנו כל העובר על הפקודים". ועיין מה שנתבאר עוד מענין ארץ כנען לשון סוחר, בד"ה "וישב יעקב").

וזהו "ארץ זבת חלב ודבש": חלב היא בחינת הגדלת המדות, כמו החלב שמגדל איברי הולד, וכך הנה האהבה רבה מגדלת המדות, שאף שמתחלה היתה גם כן הארת המוחין במדות עם כל זה היו בבחינת קטנות, ועל ידי אהבה עליונה זו נגדלים בתוספת וריבוי. ודבש היא מתיקות ותענוג, שהיא בחינת אהבה בתענוגים, וכמו שכתוב: "אז תתענג על הוי"ה" כו'. וזהו "ארץ טוב ורחבה", פירוש: שרחבה לקבל בתוכה בחינת אין סוף, וכמו שכתוב: "רחבה מצותך מאד" בלי גבול כו'.

והנה המשכת אהבה רבה זו למטה היא בחינת מצות מילה ופריעה, התגלות העטרה בחינת יו"ד (ועיין בזהר פרשת פנחס, דף רטו עמוד ב, ועיין באגרת הקודש בד"ה "אין ישראל נגאלין אלא בצדקה"), מה שאין כן ערלה היא בחינת יניקת ואחיזת החיצונים כו'.

לסוחר יש משמעות מעט שונה, כמו בפסוק "צנה וסחרה אמתו" (תהילים צא, ד) – במובן של מקיף וסובב. ממילא, 'עובר לסוחר' משמעו הוא מי שהוא מעבר למקיפים. כלומר אם מדובר על עולם שבו יש מדרגות שונות, שהדברים הפנימיים הם בדרגה אחת והמקיפים הם גבוהים מהם וסובבים אותם, אז אפשר לדבר גם על 'עובר לסוחר' – על מה שהוא מעבר למקיפים. זוהי הדרגה של 'ארבע מאות שקל כסף עובר לסוחר', שהיא מעבר למקיפים והיא למעשה מהות שונה ואחרת לגמרי, והיא בחינת אינסוף. (כמו שנתבאר בד"ה "וישלח יעקב", ועיין מה שנתבאר מזה סוף ד"ה "זה יתנו כל העובר על הפקודים". ועיין מה שנתבאר עוד מענין ארץ כנען לשון סוחר, בד"ה "וישב יעקב").

הכיסופים. במקום אחר מדובר על כך שיש אהבה שהיא מבחינת אש ויש אהבה שהיא מבחינת מים, וכך גם יש חלוקה בין אהבה שהיא מבחינת זהב לאהבה שהיא בחינת כסף. ומצד מסוים, לאהבה ככסף יש יתרון על האהבה כזהב. וזהו ענין גביע הכסף דיוסף צדיק עליון. וזהו ענין "ארבע מאות שקל כסף עובר לסוחר" (בראשית כג, טז), שהזהר מסביר שהם "ארבע מאות עלמין דכסופין" (זוהר ח"א קכג, א), דהיינו ענג העליון, הנמשכים מבחינת עובר לסוחר, מעצמות אור אין סוף שלמעלה גם מבחינת המקיפים. כאן מוסבר הענין של 'עובר לסוחר' במשמעות נוספת. המשמעות הבסיסית של 'סוחר' היא של אדם שהולך סחור-סחור, הולך ממקום למקום, ולכן מי שעבר מעיר לעיר ומכר את מרכולתו נקרא 'סוחר'. אבל כאן

"רחבה מצותך מאד" (תהילים קיט, צו), ששם הכוונה היא **בלי גבול כו'**. הפסוק שסאומר **"לכל תכלה ראיתי קץ, רחבה מצוותך מאוד"**, ופשט הפסוק הוא שלכל דבר יש גבול – חוץ מאשר מצוותך, שהיא רחבה מאוד, במובן זה שאין לה קץ.

ברית מילה היא בחינת אהבה רבה

אם כן, אלו הן הבחינות של ארץ כנען ברוחניות: חלק ממנה בבחינת סוחר ומסחר, חלק נוגע לעניין של **"ארץ טובה ורחבה"** ו-**"ארץ זבת חלב ודבש"** – ואת כל זה נתן הקב"ה מתנה לזרע אברהם, ואת הארץ הזו לא ניתן לקחת מהם. כעת חוזר אדמו"ר הזקן לתחילת המאמר, ובעצם מסביר מה הקשר בין הדברים הללו לבין ברית מילה. והנה המשכת אהבה רבה זו למטה היא בחינת מצות מילה ופריעה, התגלות העטרה בחינת יו"ד (ועיין בזהר פרשת פנחס, דף רטו עמוד ב, ועיין באגרת הקודש בד"ה **"אין ישראל נגאלין אלא בצדקה"**), מה שאין כן ערלה היא בחינת **ניקת ואחזת החיצונים כו'**. במקומות אחרים שמדובר על מצוות המילה, מדובר על כך שמעשה המילה הוא בעצם הסרה של קליפה, ולכן מי שבעצם עושה מילה יכול להגיע לידי התגלות. צד אחר של אותם הדברים קשור לפסוק **"ומלתם את ערלת לבבכם"**, שגם שם יש בעצם את אותה בעיה: יש קליפה שמכסה את הלב, והאדם צריך למול ולהסיר אותה.

במקום אחר מוסבר שיש שני יתרונות שמלים תינוקות: הראשון הוא שמבחינה פיזית זה נעשה יותר בקלות, והשני הוא שהתינוק לא צועק יותר מידי כשמלים

עד כאן דובר על העניין של המסחר, על ארץ כנען ועל ה-**"ארבע מאות שקל כסף עובר לסוחר"**. המושג הזה מקבל כאן משמעות חדשה, מכיוון שכעת מדובר גם על המסחר שאנחנו עושים עם הקב"ה: אני נותן לו איזה דבר, את נפשי, ובתמורה לכך הוא כביכול נותן לי את אותם ארבע מאות שקל כסף, שהם מעבר לכל הדברים. הקישור כאן הוא שהעניין של **"עובר לסוחר"**, הוא אותו צד של **"ארץ כנען"**, של הקניין והמסחר שעושים עם הקב"ה.

וזהו **"ארץ זבת חלב ודבש"** (במדבר יג, כו), ומהו העניין של חלב ודבש? **חלב היא בחינת הגדלת המדות**. החלב הוא הכוח שמגדל את המידות, כלומר את מידת האהבה, היראה וכן הלאה – כמו החלב שמגדל איברי הולד. וכך הנה האהבה רבה מגדלת המדות, שאף שמתחלה היתה גם כן הארת המוחין במדות, עם כל זה היו המידות השונות בבחינת קטנות, ועל ידי אהבה עליונה זו נגדלים בתוספת וריבוי. במקום אחר מרחיב אדמו"ר הזקן את המשל של החלב שמגדל את התינוק, והוא אומר שמי שהוא גדול כבר לא זקוק לחלב באותו אופן – משום שהוא נמצא בגדלות, והחלב הוא המאכל שמגדל את הקטנים, שמרחיב את הממדים שלהם. **ודבש היא מתיקות ותענוג, שהיא בחינת אהבה בתענוגים, וכמו שכתוב: "אז תתענג על הוי"ה" כו' (ישעיהו נח, יד).** זוהי אם כן **"ארץ זבת חלב ודבש"**.

וזהו **"ארץ טוב ורחבה"** (שמות ג, ח), פירוש: שרחבה לקבל בתוכה בחינת אין סוף, הארץ הזו היא רחבה מספיק כדי לקבל את בחינת אינסוף. וכמו שכתוב:

ובחינה זו להיות בכח כל נפש מישראל, ניתנה לאברהם לאחוזת עולם כו'. וזוהי ארץ כנען ברוחניות, תחלה בחינת הכנעה וביטול ומסירות נפש, ועל ידי זה נעשה קנין כדרך התגר כנזכר לעיל. ולכן מצות מילה נוהגת בזמן הזה, וכן ברכת הארץ דאורייתא, דהארץ ברוחניות ניתנה לאחוזת עולם כו'.

בכלל מה לדבר על הדברים הללו, שהרי מה שלא טוב בשבילי בכלל לא בא בחשבון. אם כן, ההכנעה היא המדרגה הראשונה, שלאחריה ניתן גם להגיע לביטול. הביטול הוא מדרגה גבוהה יותר מאשר ההכנעה, משום שהכנעה יכולה להיות גם מעשה חיצוני בלבד. אדם יכול לבטל את רצונו באופן של הכנעה, אבל הוא איננו מבטל את עצמו; הוא יכול להתנהג באופן של הכנעה, ובכל זאת לא להיות בדרגה של ביטול. לדוגמה, יכול להיות מישהו שהוא משרת או שמש, והוא כל הזמן אומר 'כן אדוני', 'בבקשה אדוני' וכן הלאה – וזאת אומרת שהוא מתנהג בהכנעה, אבל אין בכך כדי להעיד שהוא מתנהג בביטול. יכול להיות שיש זמן בחנות שמכניע את דעתו אל הקונה, אבל הוא חושב שאת פלוני הקונה צריך לזרוק לביב הקרב ביותר. לאדם כזה אין שום ביטול, אבל עדיין יש לו הכנעה.

אם כן, לעומת ההכנעה שיכולה להיות פרקטית בלבד, הרי שהביטול הוא ענייני פנימי, הוא הופך להיות חלק מההוויה של האדם. לאחר שאדם מגיע לדרגה של ביטול, הוא גם יכול להגיע לדרגה של מסירות הנפש, שהמשמעות הפשוטה שלה היא העניין של "אליך ה' נפשי אשא". מהצד המסחרי שדובר עליו במאמר, הרי שבמסירות הנפש אני בעצם לוקח את

אותו. כאשר מגיעים לשלב שצריך למול את ערלת הלב, מגלים שזה נעשה עוד יותר קשה ממה שהיה לפני כן: קודם כל מפני שסכין גשמי לא יעזור לעניין הזה, ושנית – מפני שמי שצריך למול אותו הוא כבר גדול, והוא כנראה כבר לא כל כך רוצה שימולו אותו; ואם בכל זאת מנסים לחתוך אותו, אז הוא צועק בצעקות גדולות ומרות.

ובחינה זו להיות בכח כל נפש מישראל, כלומר הכח לעשות את המילה, הכוח לגילוי הברית והיכולת לחתוך ולגלות, הכוח לעשות מילה ופריעה – הוא כוח שיש בכל נפש מישראל, והיכולת הזו ניתנה לאברהם לאחוזת עולם כו'. וזוהי ארץ כנען ברוחניות, שעל זה דובר לפני כן: תחלה בחינת הכנעה וביטול ומסירות נפש, כלומר הכניסה הראשונה אליה היא על ידי הכנעה, ביטול ומסירות נפש – שזוהי משמעות אחת של המילה 'כנען'.

העניין של "אליך ה' נפשי אשא", כפי שמוסבר במספר מאמרים, הוא היציאה וההתנתקות מתאוות העולם הזה; לאו דווקא מהאיסורים שיש כאן, אלא מהתאוות. זו בעצם התנתקות מדמות שבה העולם הזה ממלא את כל האופק. בכדי להגיע לדרגה כזו, צריך קודם כל הכנעה, משום שכל זמן שכל מה שיש בעולם זה רק 'אני ואפסי עוד', אז אין

ניתנה לאחוזת עולם כו', וכפי שכבר
אמרתי לא פעם: יותר קל לדבר מאשר
לעשות.

***

הנפש שלי, מוסר אותה לקב"ה ואומר לו:
'ריבונו של עולם – קח את זה!'. ועל ידי
זה נעשה קניין כדרך התגר כנזכר לעיל.
ולכן מצות מילה נוהגת בזמן הזה, וכן
ברכת הארץ דאורייתא, דהארץ ברוחניות

גיליון שבועי עם ביאורי חסידות של הרב עדין אבן-ישראל שטיינזלץ זצ"ל

הרב עדין אבן-ישראל שטיינזלץ זצ"ל, שנודע במהלך השנים בשל פירושו לתלמוד, היה גם מורה לחסידות. סגנונו הקולח, ישיר והפשוט, מבקש לבאר את תורת החסידות העמוקה באופן נהיר ורלוונטי מתמיד. במשך כשישים שנה מסר הרב שיעור שבועי בחסידות, "חוגי חן למשנת חב"ד", אשר עסק בספרי היסוד של תורת חב"ד.

בגיליונות השבועיים מובאים ביאורים על ספרי 'תורה אור' ו-'ליקוטי תורה', שהם קבצי מאמרי חסידות מעמיקים מאת ר' שניאור זלמן מליאדי - בעל התניא ומייסד חסידות חב"ד - על פי סדר פרשות השבוע. בשיחה חיה ובחן, מבאר הרב את מושגי היסוד והשקפתה של החסידות, ומכניס את פנימיותם של המאמרים אל תוך עולמם ונפשם של הלומדים. השיעורים והגיליונות מכוונים להאיר ולעורר את השומעים לחיות התלהבות וכנות בעבודת ה'; לתפילה, התמסרות ודבקות בקב"ה.

נשמח לתרומה עבור
המשך הפצת הגיליונות!
תרומה מומלצת: 2 ₪

לקבלת גיליון
שבועי דיגיטלי

המעוניין לקבל את הגיליון בכל שבוע, מודפס או דיגיטלי, מוזמן ליצור קשר:

TalmideiHarav@gmail.com | 055-663-1275

מרכז שטיינזלץ
למד את עמי

